

יידוע חלקי במקרא¹ "בכל מקום אשר אזכיר את שמי"

הרב ד"ר יואל בן נון (שיעור מס' 48)

(מקראות יתרו עמ' 180-182)

לזכרו של ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל

יש ה"א ידיעה במקרא שאיננה מיידעת את השם במילואו – האחד הידוע! – אלא ביידוע חלקי² – אחד מסוים! – ואני מכנה אותה בשם "ה"א ההגבלה או ה"א הרמיזה", כעין כינוי רומז. נמצא אותה בצורות רבות, גם מאלה שמתפרשות כה"א הידיעה הרגילה, אך במיוחד נמצאנה בצירופים שנראים לנו חריגים.

כנגד "את הכבש האחד" (שמות כ"ט לט), אנו מכירים את הצירוף "את הכבש אחד תעשה בבקר" (במדבר כ"ח ד), שיש לפרשו לשיטתנו: אחד מן השניים ולא חשוב איזה. אבל אחרי שנותר רק אחד, חייב הכתוב לומר – "ואת הכבש השני תעשה בין הערבים".

כך נוכל להבין גם את הלשון הקצר שאינו רגיל: "בכל המקום (=המקודש) אשר אזכיר את-שמי [=עליו], אבוא אליך וברכתך" (שמות כ' כ). הצירוף החריג "בכל המקום" שונה מן הביטוי הרגיל 'בכל מקום', העלול להתפרש כריבוי מקומות. "בכל המקום" מובנו: 'בכל אותו מקום' – בכל מקום מסוים וידוע באותה עת, שבו ה' יזכיר את שמו, כלומר, יפקיד את משפטו ואת ברכתו באותו זמן – שם תעשה מזבח לה'.

"כל-המקום"

כך אמר אברהם לשרה בצאתם לנדודיהם המסוכנים במקומות שאין בהן יראת א-להים: "זה חסדך אשר תעשי עמדי – אל כל-המקום אשר נבא שמה אמרי-לי (=עלי) אחי הוא" (בראשית כ' יג). זוהי הדוגמה הברורה ביותר למשמעות הביטוי 'כל-המקום' ביידוע חלקי: אל כל אחד מאותם מקומות מסוימים ומסוכנים, אשר נחליט ללכת אליהם – ובכל פעם יהיה זה מקום מסוים אחד – אמרי עלי אחי הוא. לא בכל מקום נהגו כך, שכן בחברון בוודאי לא היתה סכנה כזאת. גם לא במקום ידוע אחד בלבד, כי רבים היו מקומות הסכנה. על-כן בא כאן יידוע חלקי.

דברים אלה מכוונים עם פירוש רד"ק לפסוק זה: "אל כל-המקום – הוא לא היה אומר זה בכל מקום, ולא ראינו זה אלא בשני מקומות, אלא אמר לה הוא: אל כל מקום שנצטרך לומר דבר זה, שנשמע שיהיו אנשיה רעים ונעבור שם דרך ארעי, כי במקום שהיה גר שם דרך קבע היו מכירים אותו ומכבדים אותו מאד...".

עוד פסוק מפורש בדברים (י"א כד): "כל-המקום, אשר תדרך כף-רגלכם בו, לכם יהיה", כלומר – כל אחד מאותם מקומות מסוימים אשר תחליטו ותכבשו בעת הראויה – לכם יהיה. ובכן, לא 'המקום (הידוע)', ולא 'כל-מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו' אלא: "כל המקום" – כל אותם מקומות שתכבשו³, בהיותכם שומרים "את-כל-המצוה הזאת" (שם כב).

אף הפסוק הזה שבספר שמות, אשר מדבר על זבחי קרבנות, עולות ושלמים – "בכל-המקום אשר אזכיר את-שמי", במזבח אדמה או במזבח אבנים, איננו מתיר הקרבה "בכל-מקום אשר תראה" (=אשר תבחר, דברים י"ב יג). אין הפסוק הזה עומד בסתירה לדרישת התורה בספר דברים להקריב לה' רק במקום האחד – "אשר יבחר ה' א-להיך בו". חסרי ההבחנה הדקה בלשון המקרא הפכו פסוק זה להיתר הקרבה קדום 'בכל-מקום', לפני 'ריכוז הפולחן' על-ידי חזקיהו ואחריו יאשיהו מלכי יהודה, אולם הם מתעלמים מן היידוע החלקי.

פירוש הביטוי "בכל המקום" = בכל אותו מקום מסוים שבו יזכיר ה' את שמו, בזמן מסוים. "המקום" – אחד הוא באותה עת, אף כי לא מקום אחד ויחיד נועד להיבחר על-ידי ה', אלא מקום אחד בזמן אחד, וכל אחד מהם ייקרא

¹ מתוך: ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון (אלון שבות התשס"ו), עמ' 27 ו-29, ובהרחבה בעמ' 218-232.

² כשם שיש במקרא יידוע חלקי, כך יש גם יידוע יתר, ראה ארץ המוריה עמ' 7-216, 4-232.

³ בוודאי בדרך כזו הבינו חז"ל פסוק זה שהרי העמידו תנאים בכיבוש תקף, שיהיה כיבוש רבים, ולא יהיה כיבוש יחיד, ראו עבודה-זרה כא"ע, ורמב"ם הלכות תרומות פ"א הלכות ב-ג.

"המקום". זהו, סוף סוף, העיקר ביסוד 'הריכוז', שבספר דברים, שבכל דור יהיה מקום אחד בלבד נקבע לעבודת ה' (עד שתיכון מלכות קבע לעם כולו, ועמה גם מקום קבע לעבודת ה' – ריכוז סופי ומוחלט).

אמנם אותו מקום מסוים, שבו תזבח בזמן מסוים, יהיה תמיד 'המקום אשר ה' יזכיר (=יפקיד) את שמו שם', ממש כמו בספר דברים – "המקום אשר-יבחר ה'... לשום את-שמו שם" (י"ב ה).

המקום

"ויפגע בַּמָּקוֹם" (בראשית כ"ח יא) בחלום יעקב, נוח יותר להבינו על-פי דרכנו: ויפגע במקום מסוים או 'באותו מקום', תוך רמיזה למקום, שהוא ידוע ובלתי ידוע כאחד. מקום זה נרמז כידוע מחוויות אחרות בעבר (אברהם אבינו מקדם לבית אל, בראשית י"ג), או מחשיבותו הנודעת לו בעתיד (לגבי יעקב עצמו, או לגבי בניו), אך כבלתי ידוע עדיין ברגע זה ליעקב עצמו, שנקלע לשם כאילו 'במקרה', וגם אינו ידוע עדיין לקורא לתומו בתורה, אשר חייב לצמצם בתודעתו את מספר המקומות שבזיכרונו ולתת דעתו על אחד מהם, תוך ניחוש ואימוץ הזיכרון, עד שיוודע לו המקום ידיעה ברורה בהמשך הסיפור. כבר תפסו כך את הפסוק, בדרך אינטואיטיבית, המדרש והמפרשים, כאשר דרשו אותו בדרכים שונות⁴.

לכאורה, אין אנו מתקשים כלל בהבנת הכתובים בשמואל"ב י"א טז ובמלכים"א ה' ח — אבל הביטוי "אלהמקום" נעשה ברור יותר ושימושו נכון יותר בהנחת ה"א הרמיזה, וכן "עדהמקום" (מלכים"א ה' כג); "המקום" (יחזקאל י" יא). מפאת החשיבות העקרונית של הפירוש בפסוקים שמופיע בהם "המקום", אנו מביאים פסוקים אלה בשלמותם, ויש בהם הוכחה חותכת⁵:

1) "ויהי בשמור יואב אלהעיר, ויתן את-אוריה אלהמקום (=אל אותו מקום מסוים) אשר ידע כי אנשיחיל שם" (שמואל"ב י"א טז);

2) "והשְׁעָרִים והתֵּבֶן לסוסים ולרכש, יבאו [הניצבים] אלהמקום אשר יהיה-שם (=אל אותו מקום אשר ישלוט שם, בית מחסנים מלכותי), איש כמשפטו" (מלכים"א ה' ח);

3) "עבדי יִרְדּוּ מִן-הַלְּבָנוֹן ימה, ואני אשימם דברות בים, עדהמקום (=עד אותו מקום) אשר-תשלח אלי [אות מן החוף], ונִפְצְתִים שם [אל החוף] ואתה תִּשָּׂא (=תקח משם)" (מלכים"א ה' כג);

4) "בלכתם אל-ארבעת רבְעֵיהֶם לא יסבו בלכתם, כי המקום (=אותו מקום) אשר-יפנה הראש, אחריו ילכו, לא יסבו בלכתם" (יחזקאל י" יא).

דוגמות נוספות

גם בבראשית מ"ג ל: "ויבא הַחֲדָרָה ויבך שמה", נראה לי "החדרה" בנוי לפי אותה מתכונת; עם הביאנו בחשבון שיחדר במקרא מציין חדר פנימי ומופרש דווקא, ועומד על סף הפשטתו למושג 'פנים' — אין להתעלם מהתפיסה שנראית עדיין ביסודו של הביטוי כאן: "אל אותו חדר", כלומר למקום פרישתו הרגיל, או לחדר הראשון שנזדמן לו.

4 ראו בראשית-רבה פרשה ס"ט ז; חולין דף צ"א ב; רש"י לבראשית כ"ח יא וז' — מאידך ראה פירושו של רד"ק לבראשית שם, שפירש על-פי הפשט, ש"המקום" הוא מקום לינה במרחק יום מבאר-שבע, והוא ידוע להולכי דרכים. גם פירוש זה קרוב עקרונית לפירושונו על יידוע חלקי, מרומז.

5 מלך צור לא ידע מראש את מקום הנחת העצים, עד ששלמה ישלח לו, כנראה על-ידי איתות מן החוף — לסימון מקום המתאים באותו זמן, לפי מצב הים והרוחות "בים יפו" (על-פי דברי-הימים-ב ב' טו) — ככל הנראה, בין שפך הירקון (תל-קסילה), לבין נמל יפו; וראה: ב' מזר, חפירות ותגליות, ירושלים תשמ"ז, עמ' 163. הפסוק ביחזקאל לא בא לומר אלא שהאופנים עצמם אין בהם רוח, והם הולכים אחרי הראש, לכל מקום ומקום שאליו יפנה באותה שעה.

יואב שלח את אוריה אל אחד המקומות הקשים והמסוכנים במצור על רבת בני עמון (ולא קיים את ההוראה של דוד, להפקירו, ולכן נהרגו יחד אתו לוחמים נוספים, ראה שם פסוק טו מול הפסוקים יז-כד).

הניצבים יביאו את השעורים והתבן מתוך המיסים שהם יגבו, "אלהמקום" המסוים, אשר שם יש לכל ניצב בית מחסנים, שאותו הוא ניהל באותו הזמן. על בתי המחסנים מתקופת המלוכה, ראה מ' כוכבי, BAR (25-3) 1999, עמ' 44-50.

הוא הדין בפסוקים כגון (שמואל"א י"ג ו) — "ויתחבאו העם **במערות ובחנחיים ובסלעים ובצרחים ובבירות**" — כלומר באלה מהם, שנזדמנו להם ראשונה, בוודאי לא בכולם, ולא במקומות ידועים;

"ושאל תקע **בשופר**" (שם י"ג ג) — באותו שופר שנזדמן לידו!

"ואני שלשת **החצים** צדה אורה לשלחלי למטרה" (שם כ' כ) — אותם שלושה חצים שנקבעו כסימן.

כן אפרש גם את מרבית ה"א הידיעה בפרטי הלבוש ובתכשיטים שבפסוקי ישעיהו ג' יח-כב, כלומר, באלה מהם שמזדמנים לבנות ציון מתוך המלתחה, שהרי מן הסתם לא לבשו או ענדו את כולם ביחד — "ביום ההוא יסיר א-דני את תפארת **העֲכָסִים והשְׁבִיטִים והשֶׁהֲרָנִים — הַנְּטָפוֹת והשְׁרוֹת והרַעְלוֹת — הַפְּאָרִים והצְעָדוֹת והקְשָׁרִים ובתי הנפש והלחשים — הטבעות ונזמי האף — המחלצות והמעטפות והמטפחות והחריטים — הגלינים והסדינים והצניפות והרדידים**".

בפסוק "לך־לך מארצך... **אלהארץ אשר ארצך**" (בראשית י"ב א) יגבר המתח ויגדל הניסיון, אם נבין את הרמיזה לארץ מסוימת, אך בלתיידועה עדיין, עלכּלפנים לאבר(ה)ם, כנגד "ארצך" הידועה היטב. רק באלון־מורה על המזבח, עם ההבהרה שהבטחת "ואעשך לגוי גדול" (פסוק ב) תתקיים בזרעו, גם תהפוך "**הארץ אשר ארצך**" למיודעת במלואה (!) — "לזרעך אתן את־הארץ הזאת". התפישה הרגילה מטשטשת את כוונת המקרא ויוצרת תמונה חיוורת בלשון פרוזאית רהוטה.

גם הפסוק "היה דבר ה' אל אברם **במחזה**" (בראשית ט"ו א) נשמע דרמתי יותר ברמזו לאותו מחזה, שחוויה בלתי רגילה כלולה בו — אחד מרבים, אך מיוחד במשמעותו. אין לוותר על דיוקי סגנון כאלה.

בשליחת נח "**את־העֶרְב**" ו"**את־היונה**" (בראשית ח' ז-ח), מסתבר ביותר לראותם כעורב וכיונה **מסוימים**, ש**בחרם נח מתוך השניים והשבעה** (שהביא לתפקידם), על־פי הנראה לו באותה שעה.

כן נראים "**הארי**", "**הדוב**", "**העדר**" ו"**הצאן**", שדוד סיפר עליהם לשאול (שמואל"א י"ז לד-לו). אלה מרמזים בצוריות רבה לאותן תמונות אשר חיות עדיין בזיכרונו מאותם אירועים.

גם "**האריה**", שהיכה את בן־הנביאים (מלכים"א כ' לו) — ובייחוד השני שבאותו הפסוק — "הנך הולך מאתי והכך **האריה**", וילך מאצלו וימצאהו **האריה** ויכהו" — מתפרש יפה כרמז ל**אריה מסוים**, שהופעתו ומעשהו המיוחדים בדבר ה' זיכו אותו ביידוע חלקי מכלל האריות.

הוא הדין לגבי ציור "**העיט**" בברית בין הבתרים — "וירד **העיט** על־הפגרים" (בראשית ט"ו יא).

"**הנער**" של אברהם אבינו, שהכין את בן־הבקר לאורחים (בראשית י"ח ז), וכן "**הנער**" של משה רבנו, שסיפר למשה על אלדד ומידד המתנבאים במחנה (במדבר י"א כז), ואף "**השפחה**" המרגלת בפרשת אבשלום (שמואל"ב י"ז יז), אינם סתם בני אדם אלא נבחרים ויעודים לשליחותם, אם גם לא ידועים הם לנו ידיעה שלמה. בוודאי "**הנערה**" המושכת אליה "איש ואביו" — "למען חלל את שם־קדשי" (עמוס ב' ז), או "**המגיד**" לדוד — "היה לב־איש ישראל אחרי אבשלום" (שמואל"ב ט"ו יג), ו"**הפליט**", שהודיע לאברהם על נפילת לוט בשבי (בראשית י"ד יג), נהפכו לשם־דבר אחר שדיברו עליהם ברמזים גלויים כעל תופעות מסוימות, ידועות בלא שם, עד שנעשו לטיפוסים המייצגים את מינם.

בכל ה"א כגון זה אנו נוטים על נקלה, בדרכנו הרגילה, להסתפק בכללי הדקדוק היבשים, הקובעים, כי תופיע ה"א הידיעה בשמות מופשטים, או בשמות סוגים וחמרים (בייחוד כשהם מציינים הכללה, או להפך, ייחוד), ובשמות טיפוסים המייצגים את מינם. אולם הכללים אינם אלא הפשטה שניונית של דרכי הבעה טבעיות, והם עצמם טעונים אפוא הסברה, מתוך הדרכים והשיקולים שבתודעת הלשון. הרי זו גם כוונת הדברים האמורים כאן — הכללים האלה, ליידוע מינים וסוגים וטיפוסים מייצגים, עשויים לנבוע מתוך ה"א הרמיזה המקורית.

אף מטבעות לשון קבועות במקרא, כגון 'ויהי היום', 'הבקר אור', ואף 'אחר הדברים האלה', אינם נראים מכוונים לתופעה ידועה ממש, אלא לתופעה מסוימת בלבד, והם מובנים לי יותר כתוצאה של הכללת תמונה, ציורית בתחילה. ה"א **רומזת הפכה לה"א הידיעה מתוך ההכללה**.